

ПРИНЦИП ДОПОВНЮВАНOSTІ О. БОГДАНОВА І МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ КОМПЛЕМЕНТАРНOSTІ ПОСТТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЕКОНОМІК

У статті розглянуто зміст запропонованого О. Богдановим принципу доповнюваності. Показано передумови виникнення взаємодії елементів інституціональних систем, механізм дії, методологічне значення для формування стратегії інституціонального розвитку СЕС.

Ключові слова: *О. Богданов, інститути, інституціональна комплементарність, інституціональний ізоморфізм, посттрансформаційні економіки, принцип доповнюваності, соціально-економічні системи.*

«Там, де в системі принцип доповнюючого співвідношення не витримується, там пролягають її пункти зниженого спротиву ... [вони – В.Л.] стають місцями докладання дезорганізуючої роботи критики; у результаті виходить або загальний крах системи, або часткове руйнування і потім перебудова»
О. Богданов «Тектологія»

Постановка проблеми. Трансформаційні перетворення на пострадянському просторі стимулювали зростання інтересу до специфіки інституціонального устрою соціально-економічних систем (СЕС). Серед проблем, що опиняються в центрі уваги дослідників – закономірності устрою і комплементарної взаємодії елементів інституціональних систем. До їх вивчення звертаються Б. Амбале, М. Аокі, Р. Буайє, Р. Дор, В. Стрік, П. Холл і Д. Соскіс та ін. [1]. Приналежність учених, що досліджують інституціональну комплементарність, до різних наукових течій зумовлює суттєве різноманіття методологічних підходів. Так, у межах концепції множинності варіантів капіталізму вихідним моментом є мікроекономічний суб'єкт – фірма. Саме з цього рівня вибудовуються комплементарні відносини в СЕС. З точки зору теорії регуляції розбудова економічної системи починається на рівні загального принципу, логіки її побудови, що і визнається рушійною силою формування комплементарності інститутів. Спільним для обох напрямків є те, що вони обмежують дослідження інституційної комплементарності лише сферою економічних відносин. Російські дослідники С. Кирдіна та О. Безсонова, навпаки, пропонують концепції цілісних інституційних матриць, елементами яких є як економічні, так і ідеологічні та політичні інститути. Однак інституціональна комплементарність розуміється лише як доповнюваність базисних інститутів інститутами протилежної матриці [2]. Запропонований автором підхід поєднує вказані сторони концепцій інституціональної комплементарності [3]. Під останньою ми пропонуємо розуміти *системну якість, що розкриває характер взаємодії інститутів у межах конкретної СЕС*. Витоки цього підходу містяться в працях випускника Харківського університету, видатного економіста початку ХХ ст. О. Богданова. Закономірно, що, визначаючи основні принципи «Всезагальної організаційної науки», вчений звертає увагу на характер взаємодії елементів, які становлять цілісні системи. Він висуває *принцип доповнюючого співвідношення*.

Виклад основного матеріалу. Уже сама відправна точка для аналізу проблеми доповнюваності елементів системи вказує на **актуальність проблеми для економіки, що розвивається**. Нею для вченого стає динамічна ситуація «системної диференціації, розбіжності», розвитку, коли відбувається ускладнення системи, поглиблюється розподіл функцій за рахунок поділу елементів і виникнення на їх основі нових. Чому в результаті такого ускладнення система продовжує існувати? Тому, що *окремість елементів поєднується з їх зв'язністю*. О. Богданов беззастережно утверджує *всеохоплюючий, системний, цілісний характер дії принципу доповнюваності*. «Уся система виробництва, взята в цілому, складається з людей і речей: ... сукупність речей у виробництві доповнює співробітництво людей; за рахунок речей, – стверджує вчений, – шляхом засвоєння їх енергії через споживання продуктів, підтримуються та відтворюються робочі сили людей; витрати ж трудової енергії людей служать для підтримки і відтворення комплексу технічних речей; так взаємно обумовлюється стабільність і розвиток обох частин системи. Той самий принцип панує і над кожною більш менш окремою частиною системи» [4, кн. 1, с. 21]. Вчений показує *механізм дії принципу доповнюваності елементів системи* і пов'язує його з розвитком. Відкрита система постійно відчуває впливи оточуючого середовища, реагує на нього, змінюється. Збереження внутрішньої рівноваги забезпечується компенсацією зовнішніх впливів, внутрішньою реакцією. Довготерміновий напрямок таких реакцій – пошук найбільш стійкого стану співвідношення елементів, у тому числі і за рахунок подальшої їх диференціації, розподілу функцій, ускладнення структури. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що розвиток шляхом розбіжності елементів у кінцевому підсумку призводить до суперечливого поєднання зростання відмінностей елементів системи з більш стійким їх структурним співвідношенням. Умовою, за якої можливе таке поєднання, і є встановлення і збереження *доповнюваності елементів системи*. *Закріплюються і розвиваються лише ті відмінності, що забезпечують зростання її зв'язності і організованості, забезпечують її стійкість до зовнішніх викликів*.

Саме такими в господарській діяльності є процеси функціональної спеціалізації. Адже поглиблення поділу праці посилює взаємозалежність. Лише за умов збереження взаємозв'язків, виконання загальносистемних вимог можливе саме функціонування окремих елементів системи. Кожний елемент самостійно здійснює лише незначну (в ідеалі мінімальну) частину необхідних для підтримки власного існування функцій. Решту функцій перебирають інші елементи, навколишнє внутрішньосистемне середовище. З протилежного боку, кожний з елементів спеціалізується на забезпеченні специфічних потреб інших частин системи. Вони виявляються пов'язаними складними ланцюговими функціональними зв'язками, де кожний елемент, результатами своєї діяльності, посилає сигнали до інших і отримує такі ж від них. Вказаний механізм має універсальний характер. Так, інститут власності фіксує порядок відносин використання економічних ресурсів у таких сферах, як корпоративне управління, фінансування, інноваційна підтримка виробничого процесу та інші. Він забезпечує можливість створення нової вартості, яка, у свою чергу, стає як об'єктом відносин власності, так і ресурсом для підтримки самого існування цього інституту. Порушення відносин влас-

ності на будь-якому з етапів відтворювального процесу (неплатежі, їх затримка, неадекватні цінова політика, політика у сфері оплати праці, захисту інтелектуальної власності та ін.) у кінцевому підсумку призводять до скорочення як обсягів власності, що створюється, так і ресурсів, що можуть бути спрямовані суспільством на підтримку цього інституту.

«Тектологічні засади доповнюючих відносин – асиміляція і дезасиміляція, процеси підбору – однаково властиві усьому живому й неживому, – зазначає О. Богданов, – тому і ця організаційна тенденція повинна рівно виявляти себе тут і там в процесі системного розходження» [4, кн. 2, с. 16]. Сутність процесу полягає в забезпеченні *рухливої рівноваги системи в цілому через взаємозв'язок її елементів*. Те, що для одних елементів системи має вигляд процесу «дезасиміляції» – віддачі, розтрати енергії, ресурсів, для інших буде їх «асиміляцією», засвоєнням. Вчений зазначає, що не варто сподіватися на повну досконалість доповнюючих відносин. Так, у суспільному виробництві, з одного боку, окремі функціональні складові не лише виробляють конкретні блага, але й самі споживають певну їх кількість. А з іншого – *окрім обмінних зв'язків, досить типовою є боротьба, протиріччя частин*. На рівні інституціональних відносин вони проявляються як *конкуренція інститутів*. Зіткнення інститутів, що належать до різних сфер, підштовхує до пошуку нових, більш ефективних форм діяльності, стає стимулом розвитку. О. Богданов підкреслює, що *полярність елементів є найбільш розвинутим випадком обмінних доповнюючих зв'язків, коли така протилежність елементів забезпечує підтримку рівноваги*.

За твердженням ученого, саме наявність доповнюючого співвідношення забезпечує стабільність системи, її відтворення, незважаючи на агресивність зовнішнього середовища. Стійкість системи є свідченням високого рівня розвитку доповнюючих зв'язків, що утворилися в процесі напруженого підбору в ході довготривалого системного розходження. Рівність і співвіднесеність полярних функцій частин характеризують найбільш розвинуті системи. Саме це дає підстави для досконалого розподілу функцій між ними, адже кожна з функцій виявляється максимально збалансовано відповідно до потреб системи в цілому. Механізмом такого збалансування є взаємне забезпечення умов життєдіяльності елементів системи. Адже кожен з них може забезпечувати свої функції тією мірою, якою це дозволяють ті, що постачають відповідні ресурси.

Особливої актуальності в процесі інституційних змін, що відбуваються в трансформаційних і посттрансформаційних економіках набувають ідеї вченого стосовно впливу доповнюючих зв'язків на спрямованість системного розходження. «Системне розходження спрямовується по лінії доповнюючих зв'язків силою підбору; а «свідомість» являє собою апарат максимально інтенсивного підбору найбільш складних і різноманітних комбінацій; тому зрозуміло, що в його роботі цей напрям проявляється особливо виразно, у всіх його продуктах виражений особливо ясно» [4, кн. 2, с. 22]. Свідома діяльність людини з підбору найбільш ефективних елементів та напрямків системної взаємодії здійснюється не лише у сфері створення технічних засобів, а й у соціальній сфері, де «організуються самі люди у співробітництво і де організується досвід в ідеї, наскрізь охоплені тією самою тенденцією» [4, кн. 2, с. 22]. Отже, серед напрямків

діяльності людини, де вплив принципу доповнюваності набуває особливого значення, вчений виділяє також інституціональну сферу. Твердження О. Богданова про те, що схильність «... комбінувати людей таким чином, щоб вони доповнювали одне одного в інтересах справи ... прямо викликає бажане їх розходження в бік доповнюваності зв'язків» можна віднести не лише до сфери безпосереднього управління, а й до інституціональної сфери, адже саме через формування ефективних інституціональних систем стає можливим досягнення найбільш ефективного поєднання якостей учасників виробничої діяльності [4, кн. 2, с. 22].

Стійкість системи, її здатність підтримувати власне існування у боротьбі із зовнішнім середовищем виявляється підірваною саме в тих її місцях, де не витримується принцип доповнюваності елементів, стверджує вчений. Саме ці місця виявляються найбільш слабкою ланкою системи, за рівнем міцності якої визначається і життєздатність системи в цілому. Їх наявність стає передумовою або загального краху системи, або нерівноважного стану, коли взаємодія між елементами порушується, окремі частини дають регулярні збої. Поява таких місць стимулює початок процесу перебудови, пристосування до нових обставин. В інституціональній сфері, залежно від глибини та розповсюдженості кризових явищ, вони призводять до еволюційних, або революційних змін в системі. Так, перехід у результаті розвитку науково-технічного прогресу від домінування індустріальної системи, заснованої на виробництві продукції масового попиту до поглибленої диференціації продуктової орієнтації зробив неможливим застосування фордистських методів організації праці. У результаті, змін зазнали не лише системи трудових відносин, а й корпоративне управління, системи фінансування, забезпечення підготовки кадрів, соціального захисту, характер втручання держави в зовнішньоекономічні зв'язки. У провідних західних країнах цей процес мав еволюційний характер. Для країн соціалістичного табору, крім Китаю та В'єтнаму, він призвів до революційної зміни суспільного ладу.

Особливістю доповнюючих відношень, за твердженням О. Богданова, є їх необоротність. Асиміляція в одній частині системи повинна відповідати дисиміляції в іншій її частині. Відповідно, послідовність зв'язку між А та В не тотожна послідовності між В та А. Так, одні інституційні елементи СЕС забезпечують сферу політичної взаємодії, інші – правові, економічні, ідеологічні сторони життєдіяльності суспільства. Результатом є свій специфічний продукт, який забезпечує потреби всієї системи. Постачаючи його системі, інститут у відповідь отримує продукти функціонування інших інститутів. Елементи системи вступають у зв'язок між собою, але функції, які вони при цьому виконують залишаються різними. І саме таке збереження диференціації функцій зумовлює значущість взаємозв'язку для кожного з елементів системи і можливість їх функціональної спеціалізації у забезпеченні різноманітних потреб системи. Автор називає такий зв'язок *асиметричною інгресією*.

Вчений звертає увагу на зв'язок між формами та функціями речей, що виникають у процесі доповнюючої взаємодії, на те, що відмінність форм не заважає доповнюваності функцій, які вони виконують. «Сокира та пилка функціонально доповнюють своїми активностями, прихова-

ними в їх матеріальній формі, людський орган – руку і від неї отримують, «засвоюють» активність своєї дії, застосування» [4, кн. 2, с. 21]. Доповнюваність між людиною і засобами виробництва, як доповнюваність між носієм активності та речами, на які вона передається і для яких стає рушійною силою виконання ними своїх функцій, – це лише один з рівнів доповнюваних структурно-функціональних зв'язків. «У самій сокирі або пилці кожна частина пристосовується до інших таким чином, щоб вони всі функціонально доповнювали одна одну шляхом взаємної передачі, тобто ланцюгової асиміляції-дезасиміляції активностей, – стверджує вчений. – Кожне знаряддя стає тим досконаліше, чим більш строго і точно здійснює це співвідношення» [4, кн. 2, с. 21–22]. Особливої актуальності ці ідеї набувають у світлі дослідження множинності варіантів соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації. Уніфікація економічних функцій поєднується з можливістю збереження суттєвих відмінностей організаційних форм забезпечення успішного економічного процесу.

Доповнюваність відносин є необхідною умовою успішного функціонування кожної системи, СЕС зокрема. Її відсутність або неповність, неточність стимулює зміни в системі, трансформацію або припинення існування.

Вимоги доповнюваності елементів мають важливе методологічне значення для розвитку наукової теорії, економічної науки та інституціоналізму зокрема. О. Богданов зазначає, що лише за умов, коли зміст ключових понять наукової концепції розподіляється між складовими таким чином, щоб вони повністю доповнювали одна одну, вона може бути визнана логічною і завершеною. «Будь-який відступ від доповнюючих зв'язків, будь-яка неповнота в них визнається недосконалістю системи, тягне зміни в її роботі і активний підбір з боку наукового мислення, – стверджує вчений. – Завдання так і ставиться: ця система понять повинна охоплювати все багатство життєвих форм, і кожне з циклу її понять повинне *повністю* (курсив – В.Л.) доповнюватися сукупністю інших і саме тією мірою доповнювати їх» [4, кн. 2, с. 23].

Висновки. В умовах швидких глобальних змін середовища господарювання особливого значення набувають дослідження взаємозв'язку елементів СЕС, інституціональної комплементарності. Суттєвий потенціал її теоретичного обґрунтування міститься у працях О. Богданова. Їх вивчення та використання сприятиме формуванню дійової стратегії економічного розвитку України.

Список використаної літератури

1. Aoki M. Contingent Governance of Teams: Analysis of Institutional Complementarity / M. Aoki // *International Economic Review*, 1994, Vol. 35, p. 657 – 676; Boyer R. Growth Strategies and Poverty Reduction: the Complementarity Hypothesis / R. Boyer. – PSE Working Papers. – № 2007. – 43 p.; Streeck W. Taking Uncertainty Seriously: Complementarity as a Moving Target / W. Streeck. – Mimeograph Max Plank Institute, Cologne. – 2003.
2. Бессонова О. Раздаточная экономика России / О. Бессонова. – М., 2006. – 144 с.; Кирдина С. Институциональные матрицы и развитие России / С. Кирдина. – Новосибирск, 2001. – 308 с.

3. Липов В. СЭС и их трансформация: фактор институциональной комплементарности / В. Липов // Вісник ІЕП НАН України. – 2009. – С. 29–33.

4. Богданов А. Тектология. Всеобщая организационная наука: в 2 кн. / А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1, 304 с.; Кн. 2, 351 с.

В статье показано содержание предложенного А. Богдановым принципа дополнителности. Раскрыты предпосылки возникновения взаимодействия элементов институциональных систем, механизм действия, методологическое значение для формирования стратегии институционального развития СЭС.

Ключевые слова: А. Богданов, институты, институциональная комплементарность, институциональный изоморфизм, посттрансформационные экономики, принцип дополнителности, социально-экономические системы.

The content of A. Bogdanov's supplementarity principle is shown in the paper. Pre-conditions of origin of co-operation of elements of the institutional systems, mechanism of action, methodological value for forming of strategy of institutional development of SES are exposed.

Key words: A. Bogdanov, institutes, institutional complementarity, institutional isomorphism, posttransformation economies, complementarity principle, socio-economic systems.

Надійшло 15.10.2010.

УДК 621.01(477)

О.Г. Литвиненко

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сучасний стан машинобудування в Україні. Виявлено проблеми та перспективи розвитку цієї галузі. Доведено, що машинобудування є провідною галуззю промисловості, що обумовлено вирішальною роллю в підвищенні продуктивності суспільної праці, науково-технічного прогресу, матеріального добробуту народу.

Ключові слова: машинобудування, постіндустріальна економіка, промислові підприємства, ВВП, конкурентоспроможність, експорт, імпорт.

Вступ. Формування сучасної машинобудівної галузі в Україні повинно базуватися на принципах постіндустріальної економіки. Перехід економіки до нового технологічного устрою пов'язаний з розвитком сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, з прискоренням інноваційних процесів і темпів зміни об'єктів виробництва при скороченні життєвого циклу товарів і послуг, переважно інтенсивних факторів розвитку виробничої діяльності, активізацією процесів інтернаціоналізації і глобалізації економічних відносин. Усе це потребує не лише зміни цільових орієнтирів діяльності підприємств, комплексів і галузей промисловості. В умовах постіндустріальної економіки спостерігається неактуальність багатьох фундаментальних положень, що сформувалися в